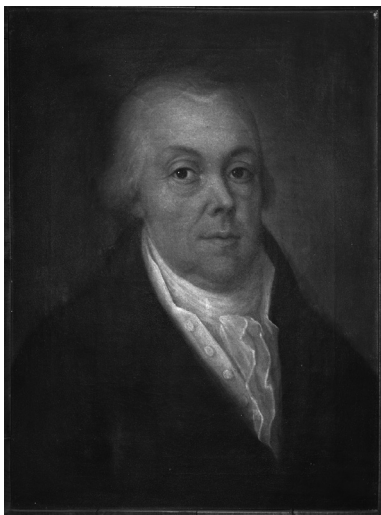


Zois in cenzura

LUKA VIDMAR

BARON ŽIGA ZOIS (1747–1819) se je kot vsestransko dejaven razsvetljenec s cenzuro neposredno in posredno srečeval v različnih vlogah: kot kupec knjig, pesnik, pošiljatelj in prejemnik pisem, mecen knjižnih izdaj in gledaliških predstav in ne nazadnje kot družbeno vplivna osebnost. V dobrih petih desetletjih od začetka Zoisove odraslosti do njegove smrti sta se seveda spreminjala tako baron kakor cenzura.



Slika 1. Andrej Herrlein, portret Žige Zoisa, olje na platnu, 1809. NUK.

Za Zoisa kot kupca knjig je bila cenzura predvsem večja ali manjša ovira, ki jo je moral premagati, da je prišel do zelenega dela. Razkorak med njegovimi željami in usmeritvijo cenzure je bil gotovo največji v sedemdesetih letih 18. stoletja, v zadnjem desetletju vladanja Marije Terezije. Terezijanska cenzura je namreč ostala restriktivna in je do konca prepovedovala vrsto filozofskih,

političnih in literarnih del evropskih razsveteljencev, tudi zmernih (Bachleitner 2017: 287–288, 302–303), Zois pa je bil tedaj na vrhuncu telesnih in finančnih moči ter bolj kot v drugi polovici svojega življenja blizu avtorjem in duhovnim tokovom, ki jih vladarica in njen cenzurni aparat nikakor nista odobraval, na primer Voltairu in prostožidarstvu, morda deizmu (Kos 1982: 405; Kos 1996: 70, 72–73). Zois se je cenzurnih prepovedi dobro zavedal, saj je imel v lasti zadnjo celotno izdajo terezijanskega indeksa prepovedanih knjig iz leta 1776 (Svoljšak in Vidmar 2019: 17; prim. Bachleitner 2017: 75). To sicer ni pomenilo, da ga je upošteval; uporabljal ga je večjemu kot bibliografski priročnik ali vodnik po vznemirljivi literaturi. Kot drugi člani družbene in intelektualne elite je namreč zlahka našel načine, kako zaobiti cenzuro, ki naj bi preprečevala uvoz prepovedanih knjig v Habsburško monarhijo (Pastar 2020: 167; Vidmar 2021: 159–160).

Prepovedane knjige je najbrž prinašal s potovanj po evropskih deželah. Knjige je na primer kupoval leta 1779 in 1780, ko je potoval po nemških deželah, Nizozemski, Švici, Franciji in italijanskih deželah (prim. Valenčič, Faninger in Gspan Prašelj 2013). Prav tako lahko domnevamo, da je tovrstne tiske pridobival po neuradnih kanalih, ki so mu jih omogočale močne osebne, politične in gospodarske zveze. Njegov prijatelj grof Karl von Zinzendorf, na primer, guverner Trsta v zadnjih letih vladavine Marije Terezije, si je dal prepovedane knjige iz Frankfurta in Leipziga brez dovoljenja pripeljati v zabojih na ladji iz Marseilla (Bachleitner, Eybl in Fischer 2000: 111; Bachleitner 2017: 56–57). Tudi v Zoisovo knjižnico je prišlo do leta 1782 precej francoskih del, ki jih je prepovedoval terezijanski indeks: Rabelaiseva zbrana dela (amsterdamska izdaja iz leta 1711), Baylov *Zgodovinski in kritični slovar* (baselska izdaja iz leta 1741), janzenistična cerkvena zgodovina Bonaventura Racina (kölnska izdaja iz leta 1752), *Perzijska pisma* (v londonski izdaji Montesquieujevih zbranih del iz leta 1772), Helvetijev *Dub* (pariška izdaja iz leta 1768), Rousseaujeva *Pisma, napisana z gore* (amsterdamska izdaja iz leta 1765), *Moralnofilozofski eseji* (v lyonski izdaji Maupertuisovih zbranih del iz leta 1768), Voltairov *Kandid* (izdaja iz leta 1766), *Devica Orleanska* (izdaja iz leta 1762) in druga dela (v izdaji Voltairovih zbranih del iz leta 1770) (Svoljšak in Vidmar 2018: 18, 39, 41, 104–106; Svoljšak in Vidmar 2019: 49, 61, 65).¹ Od prepovedanih nemških

¹ ARS, SI AS 1052, fasc. 19, *Katalog der Bücher*, str. 71–75, 79–80, 82, 92–93. Prim. *Catalogus librorum* 1776: 28, 51, 95, 178, 195, 255–256, 264, 278, 341.

vladavine Jožefa II. do prvih let predmarčne dobe, se je cenzura spet zaostрила, domači knjižni trg bolj zaprl, mednarodne knjigotrške povezave pa so bile velikokrat oslabiljene, vendar to ni bilo odločilno za zmanjšanje Zoisovih nakupov prepovedanih knjig. V resnici je baron, ki se je najbrž zaradi boleznih in staranja, pa tudi zaradi francoske revolucije in stalnih vojn med Francijo in zavezniki, vračal k tradiciji, krščanstvu in Katoliški cerkvi (Kos 1996: 72; Vidmar 2010: 15–16), počasi izgubljal zanimanje za sporna dela, poleg tega je zaradi finančnih težav zmanjševal knjižne nakupe (Svoljšak in Vidmar 2019: 23, 109).

Cenzura se sicer ni neposredno dotaknila Zoisovih pesniških poskusov, ki so ostali v rokopisu, je pa pomembno določala norme sprejemljivega in dovoljenega, zaradi katerih so bile te pesmi najbrž že v izhodišču napisane za zasebni svet, ne z mislijo na objavo in javnost. Bürgerjeva »Lenora«, na primer, ki jo je Zois prevedel po letu 1791, je bila zaradi blasfemičnih elementov sporna za terezijansko cenzuro, »Hej Mina« iz časa okoli leta 1795 in »Efeška vdova«, verzna predelava Petronijeve pripovedi iz obdobja 1806–1808, pa bi s svojo erotično vsebino težko prestali presojo tedanjih cenzorjev. Enako gotovo velja za Zoisovo zbirko ljudskih ali na pol ljudskih »viž« s ponekod opolzko vsebino, ki sta jih poleg mecena zapisovala, predelovala oziroma na novo pisala njegova sodelavca Jurij Japelj in Valentin Vodnik (Dović 2023; prim. Gspan 1969).

Tudi za Zoisa kot pošiljatelja in prejemnika pisem je bila cenzura ovira, ki jo je bilo treba nujno upoštevati. Poštna cenzura sicer drugače kakor knjižna cenzura ni bila najstrožja v terezijanski dobi, temveč v obdobju med francosko revolucijo in dunajskim kongresom (Nickisch 1991: 219). V tem času so morali pomembnejši ljudje, med katere je spadal tudi Zois z vrsto svojih dopisnikov, računati na (sicer majhno) možnost, da njihova pisma prestrežejo v skrivnem vladnem uradu za pregledovanje pošte na Dunaju (Sked 2008: 177).

Zoisov dopisnik baron Jožef Kalasanc Erberg, na primer, ki je bil od leta 1809 vzgojitelj telesno in duševno prizadetega prestolonaslednika Ferdinanda na dunajskem dvoru (Uršič 1975: 197), si ni smel dovoliti nobene netaktnosti. Tako je 9. maja leta 1810 Zoisu zelo diskretno namignil na svojo težavno službo: »Ich möchte ihnen von mir, meinem Dienste gerne mehreres sagen, was ich jedoch der Feder nicht anzuvertrauen wage. Ich trachte nach Pflicht zu handeln und hoffe, dass Gott nichts wird fruchtlos sein lassen, damit glaube ich

Ihnen viel gesagt zu haben.«³ (Kidrič 1941: 162) Naslednji previdnostni ukrep (ki v takšnih okoliščinah sploh ni bil nenavaden) je bil, da Erberg tega pisma ni zaupal poštni službi. Zoisu ga je osebno izročil skupni znanec grof Karl Borromäus von Harrach, ki je bil komtur nemškega viteškega reda in v času, ko je prebival v ljubljanski komendi (današnjih Križankah), tako rekoč njegov sosed. Zois je zaradi Erbergovih strahov pred nedovoljenim branjem njegova pisma včasih celo sežgal (Kidrič 1939: 169), kar je bil v plemiških krogih, vpletenih v visoko politiko, prav tako običajen previdnostni ukrep (Vidmar 2010: 256).

Misel na cenzuro je sicer omejevala izražanje, vendar je lahko včasih prav zato prispevala k večji izvirnosti ali literarnosti pisanja. Ko sta, na primer, Zois in njegov nekdanji tajnik Jernej Kopitar v medsebojni korespondenci omenjala osebe na visokih položajih, sta namesto njihovih imen pogosto uporabljala kratice, psevdonime ali šifre in pisala v slovenskem jeziku ali mešanici jezikov, kar bi otežilo razumevanje morebitnemu nepovabljenemu bralcu (Vidmar 2010: 113, 120, 123–124). Tako je Kopitar 8. septembra 1810 Zoisu sporočil, da ga ni treba priporočiti neki osebi: »An Qui fontem ni tréba pífat: il n'en vaut pas la peine ni la gêne.«⁴ (Vidmar 2016: 71, podčrtano v izvirniku) Tako šifriranega sporočila v štirih jezikih (nemščini, latinščini, slovenščini in francoščini) ni mogel razen dopisnikov in morda njunih najožžjih sodelavcev razvozlati nihče. Izraz »Qui fontem« ali »Qui fontem Savi« (»Tisti, ki [je obiskal] izvir Save«), je v korespondenci med Zoisom in Kopitarjem označeval nadvojvoda Janeza, ki je 8. julija leta 1807 obiskal izvir Save v Bohinju (Vidmar 2010: 124). Zois je dal v spomin na ta dogodek na ploščadi nasproti slapa postaviti veliko marmorno ploščo z latinskim napisom,⁵ ki sporoča, da je nadvojvoda tu raziskoval nastanek alpskega apnenca. Spomenik je izklesal Lenard Kelbel iz Bohinjske Bele (Žitko 1998: 104–105). Zois je bil napis po vsej verjetnosti sestavil skupaj s Kopitarjem, zato sta lahko pozneje z besedno zvezo »fontem Savi«, ki sta jo oba dobro poznala, skovala obema razumljivo šifro za cesarjevega mlajšega brata.

³ »Prav rad bi Vam povedal kaj več o sebi, svoji službi, vendar si tega ne upam zaupati peresu. Prizadevam si ravnati v skladu z dolžnostjo in upam, da Bog ne bo pustil, da bo brezplodna, s čimer sem Vam, mislim, veliko povedal.« Prevod je moje delo.

⁴ »Tistemu, ki [je obiskal] izvir, ni treba pisati: ni vredno skrbti in truda.« Prevod je moje delo.

⁵ »IOANNI ARCHIDVCI AVSTRIAE / GEOGNOSTAE / ORIGINES CALCAREI ALPINI SCRVTANTI / AD FONTEM SAVI / VIII IDVVM IVLII MDCCCVII / D. D. D. / ZOIS METALL. BOHINENS. CVLTOR«.



Slika 3. Lenard Kelbel, spomenik nadvojvodi Janezu ob slapu Savica v Bohinju, po 8. juliju 1807. Foto: Luka Vidmar.

Domnevamo lahko, da se je Zois s cenzuro srečal tudi pri podpiranju knjižnih izdaj in gledaliških predstav svojih sodelavcev. O tem se je z njimi gotovo vsaj posvetoval, če jim že ni pomagal utirati poti s svojim vplivom. Vsebinsko neproblematična znanstvena in literarna dela, na primer Kopitarjeva slovnica *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808/1809) in Vodnikova pesniška zbirka *Pesme za pokušino* (1806), niso vzbujala pozornosti cenzure pod nobenim vladarjem v času Zoisovega življenja. Nasprotno so bili časopisi in gledališke predstave kot Linhartova *Županova Micka* (1789) in Vodnikove *Lublanske novice* (1797–1800) že v terezijanski in jožefinski dobi deležni strožje obravnave, saj so dosegali širše sloje prebivalstva (Pastar 2020: 162–163; Dović 2020: 252–253; Dović in Vidmar 2021: 37; Vidmar 2021: 157–159). Vtis je, da je k večji zadržanosti Zoisovega ukvarjanja s slovenskim gledališčem po letu 1790 prispevala tudi zaostrena gledališka cenzura, še posebej, če tistega leta zaradi nje ni bila uprizorjena Linhartova komedija *Veseli dan ali Matiček se ženi* (prim. Gspan 1950: 476–477; Dović 2020: 250–254 in poglavje Monike Deželak Trojar v tej knjigi).

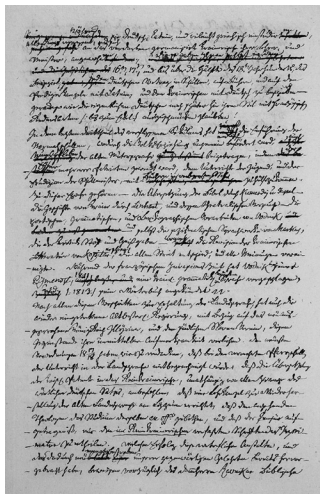
Zois je začel namreč na začetku 19. stoletja načrtovati vsebinsko in uprizoritveno precej manj ambiciozno predstavo, kot jo je zahteval *Matiček*. Izbral je verzificirano enodejanko *Der Habnenschlag* Augusta von Kotzebueja: Kopitar jo je pod naslovom *Tinček Petelinček* prevedel v prozni obliki, Vodnik je v verzih povzel sklepni del, poleti 1803 pa so jo v Stanovskem gledališču v Ljubljani izvedli mladinski ljubiteljski igralci, najbrž iz Zoisove družine (Omersa 1927: 79; Kidrič 1929–1938: 433, 439, 443–444, 446, 713; Brenk 1955: 163, 164; Kos 1988: 386–387). Vse okoliščine nakazujejo Zoisovo previdnost oziroma željo po izogibanju težavam s cenzuro. Igra je bila kratka in namenjena predvsem ljubiteljskim uprizoritvam. Vsebinsko je bila povsem neproblematična, celo bolj od *Micke*, s sentimentalno ljubezensko in družinsko zgodbo in brez kakršnih koli politično ali moralno spornih mest (Vidmar 2020: 195). Sodelovanje baronove družine je že samo po sebi zagotavljalo dekorum, poleg tega je bila igra uprizorjena zunaj glavne gledališke sezone.

Zois si je – gotovo tudi na podlagi omenjenih osebnih izkušenj – ustvaril lastno mnenje o vlogi cenzure v Habsburški monarhiji, posebej v povezavi s slovenskim jezikom in književnostjo. Najbrž se je to mnenje vsaj nekoliko spreminjalo skupaj z notranje- in zunanjepolitičnimi razmerami in baronovim svetovnim nazorom. Domnevamo lahko, da si Zois kot zmeren razsvetljenec avstrijske države nikoli ni predstavljal brez vsakršne cenzure, kakor si je ni nikoli predstavljal brez monarha (Kos 1996: 73; Vidmar 2010: 70), da pa je bil cenzuri manj naklonjen v mlajših kakor v starejših letih. Edino znano Zoisovo delo, ki neposredno omenja cenzuro, je rokopis *Über Krainerische Lexikographie* (O kranjskem slovaropisju). Baron v tej razpravi, napisani marca 1819, približno osem mesecev pred smrtjo, ni obravnaval le slovenskega slovaropisja, kakor napoveduje naslov, ampak celotno problematiko slovenskega jezikovnega, literarnega in kulturnega preroda. Proti koncu besedila je naštel odloke avstrijske oblasti, ki so po propadu Ilirskih provinc po njegovem mnenju pospešili predodna prizadevanja, in pri tem omenil tudi cenzuro (Kidrič 1978: 62):

Nach allen diesen Vorschriften zur Erhaltung der Landessprache, hat auch die wieder eingetretene AltOester. Regierung, mit Bezug auf das neüausgesprochene KönigReich Illyrien, und den südlichen Slaven Verein, diesem Gegenstande ihre unmittelbar Aufmerksamkeit verliehen. Den neüesten Verordnungen 1817/18 haben wir zu verdanken, daß bei den vermehrten Pfarrrschullen der Unterricht in der Landsprache mitbegenehmigt wurde, daß die Übersetzung der kais. Patente in das Rein Krainerische, unabhängig von allem Zwange des wörtlichen deutschen Satzes, anbefohlen, daß eine Lehrkanzel zur Wiederherstellung der alten Landessprache am Lyzeum errichtet, daß den angehenden

Theologen das Studium derselben ex offio gebothen, und daß der Censur aufgetragen ist, nur den im Rein Krainerischen verfassten Schriften das Imprimatur zu ertheilen. Welchen Erfolg diese vortreflichen Anstalten, und das dadurch neuerregte Bestreben unserer gegenwärtigen Gelehrten bereits hervorgebracht habe, beweisen vorzüglich des Domherrn Ravnikar Biblische Geschichte (Sgodbe ꝑ. P. in 3 Bänden) und mehr andere Geistliche Werke – dann Vodnik's Übersetzungen, zuvorderst das Babishtvo, Hebammentunterricht von Profs. Matoshek, u. s. w.⁶

Po vseh teh dosežkih za ohranitev deželnega jezika se je tudi ponovno vzpostavljena stara avstrijska oblast neposredno posvetila tej zadevi – v zvezi z na novo razglašenim Ilirskim kraljestvom in povezavo južnih Slovanov. Najnovejšim odlokom iz let 1817 in 1818 se moramo zahvaliti, da je bil v vse številnejših župnijskih šolah dovoljen pouk v deželnem jeziku, da je bilo zaukazano prevajanje cesarskih patentov v čisto krajnjščino, neodvisno od vseh pritiskov nemškega stavka k dobesednosti, da je bila na liceju ustanovljena stolica za obnovo starega deželnega jezika, da je bil bogoslovcem uradno zapovedan njegov študij in da je bilo cenzuri naročeno, naj daje dovoljenje za natis le spisom, napisanim v čisti krajnjščini. Kakšen uspeh so prinesle te izvrstne odredbe in z njimi povezana nova prizadevanja naših sodobnih učencjakov, dokazujejo predvsem biblijske zgodbe (Sgodbe Źvetiga pisma v treh zvezkih) in več drugih nabožnih del stolnega kanonika Ravnikarja, potem Vodnikovi prevodi, zlasti Babishtvo (pouk za babice) prof. Matouška, itn.⁷



Slika 4. Žiga Zois, *Über Krainerische Lexikographie*, marec 1819. Stran 3, na kateri je omenjena cenzura. NUK, Ms 365. Foto: Marko Zaplatil.

⁶ NUK, Ms 365, str. 3–4. Za prepis se zahvaljujem Vojku Pavlinu. Prevod je moje delo.

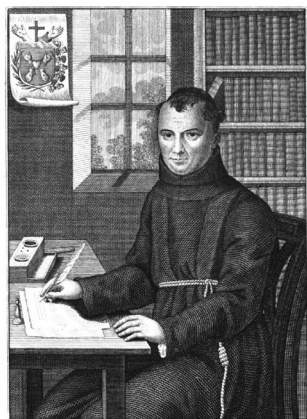
⁷ Prevod se v podrobnostih razlikuje od Kidričevega prevoda (Kidrič 1978: 62).

Zois je torej v kontekstu preroda cenzuro ocenjeval izrazito pozitivno: v njej ni videl ovire za razvoj slovenskega jezika in književnosti, ampak ravno nasprotno – korektiv, ki preprečuje izid delom, napisanim v slabi slovenščini. Če je bila razprava namenjena objavi, na primer v prilogi *Illyrisches Blatt*, kar ni izključeno, moramo sicer dopustiti možnost, da je Zois kakšno kritično misel o cenzuri zadržal zase in za krog najožjih sodelavcev. Kljub temu ni mogoče dvomiti o iskrenosti zapisanega stališča. Približno šest let starejši cenzurni primer, v katerega je bil vpleten tudi Zoisov krog, namreč dokazuje, da je baron res spodpiral cenzuro kot jezikovni korektiv slovenske književnosti.

Junija 1811 in marca 1812 je Janez Nepomuk Primic, profesor slovenščine na graškem liceju in Zoisov dopisnik (Kidrič 1934: 11, 142; Šumrada 2002), nagovarjal Jakoba Zupana, kaplana v Šmarju pri Ljubljani in člana Zoisovega kroga (Suhadolnik 2013; Vidmar 2010: 164–168), naj spodbudi patra Paskala Škrbinca (Pashala Skrbinca), gvardijana, župnika in med ljudstvom zelo priljubljenega pridigarja v frančiškanskem samostanu v Ljubljani, k objavi slovenskih pridig (Kidrič 1930: 220; Golia 2013). Vse kaže, da je Zupan to zamisel uresničil. Toda načrtovano izdajo so kmalu ogrozile razlike med Škrbinčevimi in Zupanovimi pogledi na jezik in pravopis, pa tudi razlike med njunima verskima usmeritvama – med tradicionalnim katolištvom in janzenizmom. Primic na zaplet ni več vplival, ker je bil preveč oddaljen od dogajanja. Poleg tega ga je avgusta 1813 zelo prizadela Zupanova ostra recenzija *Nemško-slovenskih branj* v *Wiener allgemeine Literaturzeitung*, oktobra istega leta pa se mu je omračil um (Kidrič 1934: 190–192).

Škrbinčev rokopis pridig bi bil moral pred natisom uradno pregledati Zupanov stric Jurij Zupan, stolni župnik, kanonik in dekan, ki je bil cenzor verskih knjig v času Ilirskih provinc (Smolik 1991). Oba Zupana so očitno zelo motili Škrbinčevi germanizmi in protijanzenistični poudarki, tako da je lahko avtor vsekakor pričakoval zaplet. Oviranje je bilo toliko bolj pričakovano, ker so imeli frančiškani, kapucini in drugi redovniki zaradi cenzure že vsaj od Jožefa II. velike težave pri objavljanju slovenskih verskih knjig (Ogrin 2020: 139). Vse je kazalo, da bo Škrbinca doletela enaka usoda kakor dobra tri desetletja prej še enega redovnika in predstavnika tradicionalnega katolištva, ki mu je Zoisov krog očital slab jezik in pravopis, med drugim germanizme: leta 1781 je ljubljanski škof grof Karel Janez Herberstein kot državni cenzor Marku Pohlinu odrekel dovoljenje za natis slovenskega prevoda Mojzesovega peteroknjižja,

nato pa je prevajanje Svetega pisma naložil svojemu krogu duhovnikov, zvestih jožefinizmu in janzenizmu, v katerem je bil poleg vodilnega Jurija Japlja tudi – mladi Jurij Zupan (Kidrič 1978: 16, 28, 31, 33, 34; Vidmar 2021: 162).



P. Pasqual Škrbinc,
der österreichischen Franziskaner Ordens Provinz
 Provinzial.

Slika 5. Johann Caspar Weinrauch, portret Paskala Škrbinca, bakrorez, 1824. Paskal Škrbinc, *Predigten auf die vorzüglichsten Feste des Herrn*, Dunaj 1824.

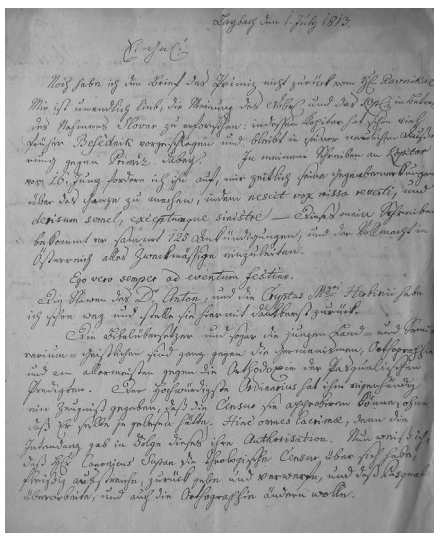
Toda Škrbinc je vzel stvari v svoje roke, saj je bil v nasprotju s Pohlinom v dobrih odnosih s tedanjim ljubljanskim škofom Antonom Kavčičem, določeno zaslombo pa je morda imel celo pri francoski oblasti. Zois je namreč v pismu Kopitarju februarja leta 1814 nakazal, da je imel Škrbinc podporo vojvode Augusta de Marmonta, ki je bil do leta 1811 generalni guverner Ilirskih provinc (Kidrič 1930: 220). Vsekakor se je frančiškan čutil dovolj močnega, da je rokopis pridig pred 1. julijem leta 1813, pred uradno cenzuro in brez vednosti Zupanov, odnesel v pregled k škofu Kavčiču, ki mu je nato – očitno brez pomislekov in zelo hitro – podpisal potrdilo, da so pridige v skladu s cerkvenim naukom in primerne za izdajo. Temu je sledilo še podobno potrdilo škofijskega urada. Čeprav potrdili za državno cenzuro nista bili zavezujoči, je Škrbinc z njima spretno zvezal roke Juriju Zupanu: če bi stolni dekan kot cenzor v službi posvetne oblasti zavrnil natis pridig, bi nasprotoval mnenju

svojega nadrejenega v Katoliški cerkvi. Valentin Vodnik je 1. julija 1813 Zoisu podrobno poročal o nadaljevanju dogajanja:

Die Bibelübersetzer und sogar die jungen Land- und Seminarium-Geistlichen sind ganz gegen die Germanismen, Orthographie und am allermeisten gegen die Orthodoxie der Pasqualischen Predigten. Der Hochwürdigste Ordinarius hat ihm eigenhändig ein Zeugniß gegeben, daß die Censur sie approbiren könne, ohne daß Er selbe je gelesen hätte. Hinc omnes lacrimae, denn die Intendanz gab in Folge dieses ihre Authorisation. Nun weiß ich, daß Herr Canonicus Supan die theologische Censur über sich habe, fleißig ausstreiche, zurück gebe und verwerfe, und daß Pasqual überarbeite, und auch die Orthographie ändern wolle. / P. Pasqual ist diese ersten Tage der laufenden Woche nicht zu Hause, er kommt vielleicht heute abends zurück. Dem P. Vicar habe ich meine Meinung gesagt, und ihm sogleich bey der Rückkunft davon Meldung zu machen empfohlen: dieser versichert mich, der Guardian sey im Ändern begriffen gewesen. / Über eine Stunde gehe ich zum Herrn Can. Supan und bin sicher, daß dem Unwesen gesteuert wird, wenn ich ihm die mir ganz bekannte Approbationsgeschichte erörtere. Der Bischof ist ohnedies sehr entrüstet darüber. / Zur Beruhigung dient uns, daß die gebildeteren Seelsorger keine Käufer weder selbst seyn, noch andere suchen oder aneifern werden: die geringe Anzahl der Gegenparthey wird nur für sich kaufen und vor den Bauern geheim halten, damit das Auditorium ihr Plagium nicht inne wird. / Hohn hat bis jetzt 24 Praenumeranten [...].⁸

Prevajalci Svetega pisma ter celo mladi podeželski in semeniški duhovniki zelo nasprotujejo germanizmom, pravopisu in še najbolj ortodoksnosti Paskalovih pridig. Prečastiti ordinarij mu je lastnoročno dal potrdilo, da jih cenzura lahko odobri, ne da bi jih sam prebral. Od tod vse solze, kajti intendanca je na podlagi tega izdala lastno avtorizacijo. Zdaj vem, da gospod kanonik Zupan opravlja teološko cenzuro, da pridno črta, vrača in zavrača, ter da Paskal predeluje in želi spremeniti tudi pravopis. / Patra Paskala v prvih dneh tega tedna ni bilo doma, mogoče se vrne danes zvečer. Patru vikarju sem povedal svoje mnenje in mu priporočil, da ga o njem obvesti, takoj ko se vrne, on pa mi je zagotovil, da se gardijan posveča predelavi. / Čez kakšno uro grem h gospodu kanoniku Zupanu in prepričan sem, da bo ta grdobija spravljena pod nadzor, če mu bom povedal zgodbo o odobritvi, ki jo v celoti poznam. Škof je nad tem tako ali tako zelo ogorčen. / V tolažbo nam je lahko, da bolj izobraženi dušni pastirji ne bodo kupovali sebi v škodo, prav tako ne bodo iskali in nagovarjali drugih. Neznatno število nasprotne strani bo kupovalo samo zase in skrivalo pred kmeti, da poslušalstvo ne bi odkrilo njihovega plagiata. / Hohn ima do zdaj 24 prednaročnikov [...].

⁸ ZRC SAZU, ISLLV, Zapuščina Franceta Kidriča, t. e. 15, 58. Prepis je delo Ivana Prijatelja. Prevod je moje delo.



Slika 6. Pismo Valentina Vodnika Žigi Zoisu, ki obravnava cenzuro pridig Žige Škrbinca. 1. julij 1813. ZRC SAZU. Foto: Luka Vidmar.

Vodnik je bil v pismu nenavadno oster, posebej, če upoštevamo, da je bil sicer po značaju dobrohoten in popustljiv, da je formalno še vedno pripadal istemu redu kakor Škrbinca in da tudi sam ni bil dovteten za janzenizem (prim. Kos 1990: 17, 35, 46–50; Vidmar 2019: 146, 150, 151). Na veliko vznemirjenje kaže že samo dejstvo, da je Vodnik Zoisu napisal pismo, čeprav sta bila tedaj oba v Ljubljani: pesnik je očitno želel sproti obeščati mecena, čeprav bi se lahko v palači na Bregu oglasil osebno, samo nekoliko pozneje. Vse kaže, da je Škrbinčev maneuver zelo razburil škofijsko duhovščino in Zoisov krog, ki sta bila vajena formalno in neformalno vplivati na cenzuro slovenskih knjig na Kranjskem, pa tudi obračunavati s šibkejšimi tekmeci z drugačnimi verskimi oziroma jezikovnimi nazori, na primer Pohlinom in Primicem (prim. Vidmar 2010: 181–182). Skupini sta bili pogosto usklajeni, ker so ju povezovali skupni člani – najprej Jurij Japelj in nato Jakob Zupan in Matevž Ravnikar. Na podlagi Vodnikovega pisma in drugih indicev lahko sklepamo, da je škofijsko duhovščino v Škrbinčevih pridigah bolj motila »ortodoksnost« (tradicionalizem), Zoisov krog pa germanizmi in pravopis. Ne glede na to sta imeli obe skupini isti cilj – cenzurirati delo in disciplinirati avtorja. Vodnik, ki je jasno izrazil ta

skupni interes, se je sicer skliceval na še širše nasprotovanje Škrbincu, vendar je pri tem morda malo pretiraval: slabosti frančiškanovih pridig naj bi v Katoliški cerkvi ne zavračali le prevajalci Svetega pisma (s čimer sta bila mišljena Jakob Zupan in Matevž Ravnikar, ki sta s Zoisovo podporo pripravljala nov prevod Svetega pisma iz izvornih jezikov – Vidmar 2010: 164–169), ampak tudi mladi podeželski in semeniški duhovniki oziroma »izobraženi« duhovniki sploh.

Pismo razkriva različne ukrepe, s katerimi so pritisnili ali nameravali pritisniti na Škrbinca. Vodnik je svoje mnenje povedal Škrbinčevemu namestniku v frančiškanskem samostanu, z istim namenom se je odpravil k Juriju Zupanu, iskal pa je tudi samega Škrbinca. Poleg tega se je pri založniku pridig, ljubljanskem knjigotržcu Adamu Henriku Hohnu, pozanimal glede števila prednaročnikov. O spornosti Škrbinčevih pridig in njegovega ravnanja so obvestili škofa. Škrbinca so očitno prisilili, da je rokopis izročil uradnemu cenzorju Juriju Zupanu, ki ga je začel popravljati – nedvomno predvsem vsebinsko. Poleg tega je bil Škrbinc primoran obljubiti, da bo popravil tudi pravopis – gotovo v skladu z navodili Zoisovega kroga.

Ker se avtorjev rokopis pridig in cenzorjevi popravki niso ohranili, ni znano, kako obsežne so bile spremembe besedila pred natisom (Golia). Ne glede na to je bitko na koncu dobil Škrbinc: zaradi škofovega potrdila Zupan ni mogel zavrniti natisa, frančiškane pa je koristila tudi naglica, v kateri so reševali zaplet (nedvomno zaradi škofovega ugleda in obveznosti založnika, ki je že zbiral prednaročila). Škrbinc je delo očitno končal 21. julija 1813, samo tri tedne po Vodnikovem pismu, ko je datiral predgovor (Škrbinc 1814). Knjiga je izšla pod naslovom *Nedélske pridige* in z letnico 1814. Kratek čas predelovanja nakazuje, da se Škrbinc ni povsem uklonil svojim kritikom. Najbrž je bil primoran sprejeti nekatere vsebinske popravke Jurija Zupana, pri upoštevanju jezikovnih nasvetov Jakoba Zupana in drugih članov Zoisovega kroga, ki niso bili del uradne cenzure in zato niso bili zavezujoči, pa gotovo ni bil preveč vesten.

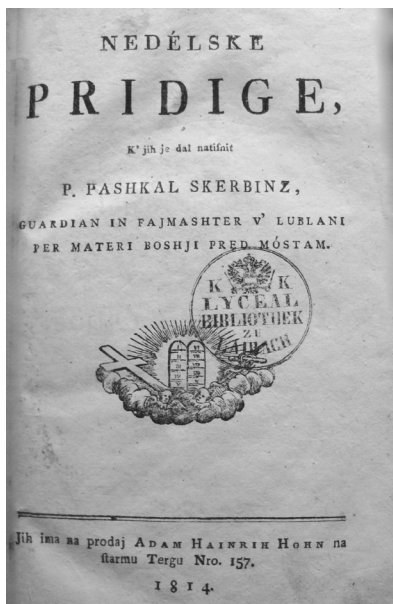
To domnevo potrjujejo tudi latinsko posvetilo in predgovor, ki sta bila zelo očitno napisana z mislijo na kritike. Škrbinc je delo posvetil škofu Kavčiču, kar je bilo že samo po sebi znamenje legitimnosti, v predgovoru pa je zatrdil, da so pridige pravoverne in da jih je pred natisom pregledala cerkvena cenzura (Zupana oziroma državne cenzure ni omenjal). Med drugim je samozavestno – po mnenju njegovih nasprotnikov gotovo predrzno – zapisal:

»Linguam quod attinet, ea est, quae intelligi a quovis sat facile potest, quamvis multum germanizet. [...] Non scribo pro Clero, sed pro bona duntaxat lectionis spiritualis amante plebe. [...] Purgationem Linguae, ac Ortographiam relinquo Grammaticis [...].«⁹ (Škrbinc 1814). Škrbinc je skupaj z nedeljskimi pridigami v Hohnovi založbi istega leta objavil še *Prasnishke pridige*. Z obema knjigama si je v škofijski duhovščini in Zoisovem krogu nakopal mogočne nasprotnike, ki bi ga gotovo ovirali še naprej, če mu že ne bi popolnoma zaprli poti do ljubljanskih tiskarn. Morda je tudi zaradi njih decembra 1813 zapustil Ljubljano in odšel na Dunaj, kjer je bil trikrat provincial (Golia 2013) in je očitno brez težav s cenzuro objavljajl pridige v nemščini.

Zois je bil nezadovoljen z iztekom cenzurnega primera, posebej z jezikom natisnjenih pridig. To je razvidno iz njegovega, osebne izvoda *Nedélskih pridig*, v katerem si je s svinčnikom označil (podčrtal in zaznamoval s križcem ali črtico) številne germanizme, pravopisne napake in neustrezne izraze (Svoljšak in Vidmar 2019: 115), na primer: »kláfarjko« (jezikavo), »potóshi« (potoži), »trudil« (utrujal), »prešhtvarza« (prešuštnica), »perfeshen« (zapri-sežen), »beratía« (kupčija), »obrezhénje« (obrekovanje), »pířkavze« (piskače), »osravlénik« (zdravnik), »polniki« (bolniki), »podpurna« (podpora), sbiralsjhe (zbor), »sverjazhina« (zverjad), »darotlivořt« (darežljivost), »salosheje« (zalogaje), »godernjavafiti« (godrnjavi), »gořtárie« (gostije).¹⁰ Povsem mogoče je, da je Zois ravno zaradi Škrbinčevega primera lokalni cenzuri po vrnitvi avstrijskih oblasti neformalno priporočil, naj bo pozorna tudi na jezikovno primernost slovenskih del. Pri uveljavljanju tega navodila, ki ga je pohvalil v spisu *Über Krainerische Lexikographie*, je lahko računal na svoja sodelavca Kopitarja, ki je bil od leta 1810 cenzor slovanskih knjig na Dunaju, in na Ravnikarja, prefekta semenišča, profesorja dogmatike in stolnega kanonika v Ljubljani, ki je imel velik vpliv na kranjsko cenzuro (Legiša 1971: 134–135).

⁹ »Kar zadeva jezik, je takšen, da ga lahko z lahkoto razume vsak, čeprav je precej ponemčen. [...] Ne pišem za duhovščino, ampak za dobro ljudstvo, ki ima rado zgolj duhovno branje. [...] Čiščenje jezika in pravopis prepuščam slovnicarjem [...].« Prevod je moje delo.

¹⁰ NUK, GS o 10232, str. 46, 47, 57, 61, 110, 123, 171, 203, 243, 264, 298, 393, 396, 482, 494.



Slika 7. Naslovnica *Nedélskih pridig* Paskala Škrbinca iz leta 1814. Izvod iz knjižnice Žige Zoisa z njegovimi zaznamki. NUK. Foto: Luka Vidmar.

Cenzura torej za Zoisa ni bila le ovira, ki se ji je bilo treba izogibati pri nakupovanju knjig, pesnjenju, pošiljanju pisem ter podpiranju knjižnih izdaj in gledaliških predstav, ampak tudi estetski in jezikovni korektiv (Dovič in Vidmar 2021: 38), koristen za slovensko književnost. Zois kot pragmatik cenzure ni skušal spodkopati, ampak jo je želel uskladiti z lastnimi načrti. Vpliv na področju cenzure sta mu zagotavljala velik ugled v družbi ter mreža sodelavcev in znancev, ki so bili zaposleni v državni in škofijski upravi, tudi v cenzurnem aparatu. Zois je v Škrbinčevem primeru celo sam prevzel vlogo neformalnega cenzorja, saj je iz ozadja podpiral discipliniranje neubogljivega avtorja, po natisu pa kritično pregledal njegovo delo.

Viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije:

SI AS 1052, Rodbina Zois pl. Edelstein, fasc. 19, *Katalog der Bücher, die sich in der Bibliothek des Herrn Baron Sigismund Zois Freyherrn v. Edelstein befinden*, do 1782

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica:

GS o 10232, Paskal Škrbinc, *Nedélske pridige*, 1814

Ms 365, Žiga Zois, *Über Krainerische Lexikographie*, 1819

ZRC SAZU, ISLLV – Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede:

Zapuščina Franceta Kidriča, t. e. 15, 58

Catalogus librorum a commissione aulica prohibitorum. Dunaj: Gerold, 1776.

Škrbinc, Paskal: *Nedélske pridige*. Ljubljana: Hohn, 1814.

Škrbinc, Paskal: *Predigten auf die vorzüglichsten Feste des Herrn*. Dunaj: Wimmer, 1824.

Literatura

BACHLEITNER, NORBERT, 2017: *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Dunaj: Böhlau.

BACHLEITNER, NORBERT, FRANZ M. EYBL in ERNST FISCHER, 2000: *Geschichte des Buchhandels in Österreich*. Wiesbaden: Harrassowitz.

BRENK, KRISTINA, 1955: Prva uprizoritev mladinske igre v slovenskem jeziku v Ljubljani. *Kronika* 3, št. 3, str. 160–164.

DOVIĆ, MARIJAN, 2020: Slovenski literati in cesarska cenzura: izbrani primeri iz dolgega 19. stoletja. V: Luka Vidmar (ur.): *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 243–286.

DOVIĆ, MARIJAN, 2023: Pesništvo Žige Zoisa in vprašanje »prvega« kranjskega pesnika. V: Luka Vidmar (ur.): *Zois: študije*. Ljubljana: Založba ZRC (pred izidom).

DOVIĆ, MARIJAN, in LUKA VIDMAR, 2021: Habsburg Censorship and Literature in the Slovenian Lands. *Slavica TerGestina* 26, št. 1, str. 20–52.

GOLIA, MODEST, 2013: Sk(e)rbinc Pashal. *Slovenska biografija*, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi574155/> (dostop 22. 4. 2023).

GSPAN, ALFONZ, 1950: Opombe. V: Anton Tomaž Linhart: *Zbrano delo*. Ur. Alfonz Gspan. Ljubljana: Državna založba Slovenije. Str. 451–475.

GSPAN, ALFONZ, 1969: Tri nova Zoisova slovenska pesemska besedila. *Slavistična revija* 17, št. 2, str. 119–181.

- KIDRIČ, FRANCE, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva: od začetkov do Zoisove smrti: razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KIDRIČ, FRANCE, 1930: *Dobrovský in slovenski prepород njegove dobe*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani.
- KIDRIČ, FRANCE, 1934: *Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808–1813*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani.
- KIDRIČ, FRANCE, 1939: *Zoisova korespondenca 1808–1809*. Ljubljana: AZU.
- KIDRIČ, FRANCE, 1941: *Zoisova korespondenca 1809–1810*. Ljubljana: AZU.
- KIDRIČ, FRANCE, 1978: *Izbrani spisi*. 2. zv. Ur. Darko Dolinar. Ljubljana: SAZU.
- KOS, JANKO, 1982: Zois, Žiga (Sigismund), baron Edelsteinski. V: Janko Kos in Ksenija Dolinar (ur.): *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Str. 405–406.
- KOS, JANKO, 1988: Opombe. V: Valentin Vodnik: *Zbrano delo*. Ur. Janko Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije. Str. 359–503.
- KOS, JANKO, 1990: *Valentin Vodnik*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- KOS, JANKO, 1996: *Dubovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
- LEGIŠA, LINO, 1971: Iz ozadja Prešernove Nove pisarije: razmerje do Ravnikarja. *Slavistična revija* 19, št. 2, str. 125–141.
- NICKISCH, REINHARD M. G., 1991: *Brief*. Stuttgart: Metzler.
- OGRIN, MATIJA, 2020: Poznobaročni slovenski rokopisi – literarna tradicija v spoprijemu z razsvetljesko cenzuro. V: Luka Vidmar (ur.): *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 119–150.
- OMERSA, NIKOLAJ, 1927: Psevdonim B. E. v Pisanicah. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 22, št. 1–2, str. 77–81.
- PASTAR, ANDREJ, 2020: Cenzura na Kranjskem pod Jožefom II. V: Luka Vidmar (ur.): *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 151–180.
- SKED, ALAN, 2008: *Metternich and Austria: An Evaluation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- SMOLIK, MARIJAN, 1991: Zupan Jurij. V: Jože Munda (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. 15. zv. Ljubljana: SAZU. Str. 877.
- SUHADOLNIK, STANE, 2013: Zupan (Suppan, Župan) Jakob. *Slovenska biografija*, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi880078/> (dostop 22. 4. 2023).
- SVOLJŠAK, SONJA, in LUKA VIDMAR, 2018: *In vendar so jih brali: prepovedane knjige na Slovenskem v zgodnjem novem veku iz zbirke Narodne in univerzitetne knjižnice | And Yet They Read Them: Banned Books in Slovenia in the Early Modern Age from the National and University Library Collection*. Ljubljana: NUK.

- SVOLJŠAK, SONJA, in LUKA VIDMAR, 2019: *Knjižnica barona Žige Zoisa: središče razsvetljenske kulture na Slovenskem / Baron Sigismund Zois's Library: The Centre of Enlightenment Culture in Slovenia*. Ljubljana: NUK.
- ŠUMRADA, JANEZ, 2002: Janez Nepomuk Primic in ustanovitev stolice za slovenski jezik na liceju v Gradcu 1811. *Slavistična revija* 50, št. 1, str. 51–60.
- URŠIČ, MILENA, 1975: *Jozef Kalasanc Erberg in njegov poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske*. Ljubljana: SAZU.
- VALENCIČ, VLADO, ERNEST FANINGER in NADA GSPAN PRAŠELJ, 2013: Zois Žiga (Sigismundus) pl. Edelstein. *Slovenska biografija*, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/> (dostop 22. 4. 2023).
- VIDMAR, LUKA, 2010: *Zoisova literarna republika: vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Ljubljana: Založba ZRC.
- VIDMAR, LUKA, 2016: *A Slavic Republic of Letters: The Correspondence between Jernej Kopitar and Baron Žiga Zois*. Frankfurt: Peter Lang.
- VIDMAR, LUKA, 2019: Vodnik kot pridigar. V: Andreja Legan Ravnikar, Irena Orel in Alenka Jelovšek (ur.): *Oživiljeni Vodnik: razprave o Valentinu Vodniku*. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 135–154.
- VIDMAR, LUKA, 2020: Od prevajanja Molièra in Metastasia do uprizarjanja Micke in Matička: dolgo porajanje slovenske posvetne dramatike in gledališča. *Jezik in slovstvo* 65, št. 3–4, str. 183–200.
- VIDMAR, LUKA 2021: Secularization of Book Censorship under Maria Theresa: Between Catholic Tradition and Moderate Enlightenment. *Slavica TerGestina* 26, št. 1, str. 144–170.
- ŽITKO, SONJA, 1998: Nadvojvoda Janez in njemu postavljeni spomeniki na Slovenskem. *Acta historiae artis Slovenica* 3, str. 103–113.